

LITURGISKT DRAGSPEL FÖR KYRKOMUSIKER

Kompendium
utifrån psalmen
Härlig är jorden
(sv ps 297)

av
Johan Denke
organist och körledare

Bilagor:
Överlagrade ackord på C – översikt
Valsen 'Emma' – meditativ spelvariant

© Jidé 2023

Uppdaterad 230201

Aldrig förstummas tonen från himlen.
Den svenska psalmboken

I himlen finns dragspel åt alla.
Svenskt ordspråk

Basdelen är uppbyggd efter kvintcirkeln – kors-tonarter uppåt, b-tonarter nedåt.

Om en valfri knapp betraktas som tonika, så är knappen närmast över dominant och knappen närmast under subdominant.

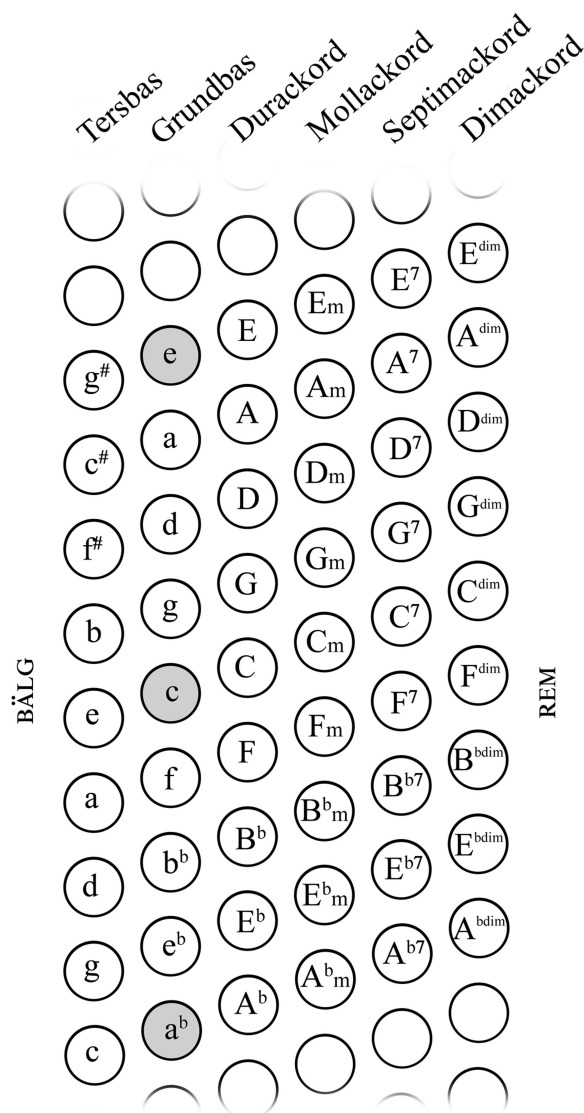
Mitt i klaviaturen ligger c.

Alla knappar brukar vara svagt avrundade med tre undantag i grundbasraden, så att vänsterhanden kan orientera sig:

- tonen c har en fördjupning, ofta med en stjärna eller en skåra
- tonerna e och ass har släta inbuktningar.

Skalans toner återfinns i grundbasraden samt i tersbasraden där tonerna är förskjutna fyra steg i kvintcirkeln = en ters. Med 12 knappar i varje rad, dvs totalt 72 knappar, täcks hela skalan samt alla dur-, moll-, septim- och dimackord.

Antalet knappar på olika dragspel varierar normalt från 40 (åtta knappar från ess till e i kvintcirkeln i fem rader, utan yttersta raden med dimackord som sällan används) till 120 (tjugo knappar i varje rad varav de fyra understa och fyra översta knapparna är dubletter av speltekniska skäl).

Det hela började med en insändare till Kyrkomusikernas Tidning som jag skickade in i början på sommaren 2020 (se sidan 8).

I detta kompendium koncentrerar jag mig på sådant som vi kyrkomusiker har nytta av i liturgiska sammanhang. I notexemplen använder jag genomgående psalmen *Härlig är jorden* (sv ps 297), noterad i C-dur och fritt harmoniserad.

Våga pröva på

För den kyrkomusikerkollega som är ovan vid att använda pianodragspel men som ändå kan tänka sig att pröva på det liturgiskt, rekommenderar jag att låta vänsterhandens enda uppgift vara att sköta bälgen (jfr violinistens stråke). Vänd bälgriktning vid behov. Efter hand går rörelsen av sig självt, och då kan den som vill gå vidare med de aspekter av basspel och bälgteknik som beskrivs nedan.

För närmare elementa om dragspelet hänvisar jag till andra källor.

Som kontrapunktiskt koralspel i höger hand

Precis som vid koralspel på orgel så spelar högerhanden melodin och kanske även 1–2 mellanstämmor *legato*. Detta motsvarar notexempel A1 samt a-varianterna i avsnitt B och C. Mer än så här behövs inte för att med tillräckligt bra resultat använda dragspel i liturgiska sammanhang,

Basgångar eller ackord i vänsterhanden

När detta känns naturligt, så kan den som vill gå vidare testa enkla basgångar och skalspel samt orientera sig bland i första hand dur- och mollackorden. Det tar sin tid att lära sig hitta rätt knappar och samtidigt koordinera bälgens rörelser.

I avsnitt B–C använder jag antingen bastoner (innersta raderna) eller dur- och mollackord (mellersta raderna), aldrig båda växelvis. Något annat behövs i allmänhet inte vid koralspel på dragspel.

Fingersättningsförslag i basen

Fingersättningsförslag ges för vänsterhanden, där understruken siffra betyder att det är en baston som är tänkt att spelas på den innersta knappraden, tersbasraden, som är en hjälprad.

Samma ton finns också fyra steg högre upp i den andra knappraden, grundbasraden. Vilken rad man väljer är en smaksak och kan variera.

Notation och fraserings

Notationen följer inte någon standard från dragspelsvärlden utan är välkänd från brukspianospel för oss kyrkomusiker. I alla notexempel gäller dock att toner inom en heldragen båge ska spelas på samma bälgrörelse. Ny eller ingen båge innebär

att bälgriktningen ska bytas. Eftersträva ett vackert *portato* genom mjuka bälgvändningar.

Tonansats och dynamik

Genom att börja öppna bälgen och därefter trycka ner en tangent, blir tonansatsen distinkt. En mjuk ansats erhålls genom att göra tvärtom, dvs tryck först ner tangenten och öppna därefter bälgen försiktigt. Motsvarande teknik gäller vid frasslut.

Utgångspunkten vid spel är normalt att bälgen är stängd. Försök gärna som etyd ibland att sluta i samma läge. För att 'komma i mål med stängd bälge' så kan man diskret anpassa dynamiken/luftförbrukningen, inte bara mot slutet utan helst genom hela exemplen. Spela gärna allt i försiktiga nyanser, dvs med små bälgrörelser. Tänk *p* och öka vid behov till *mp*. Upptäck hur stilla och nästan ohörbart det går att spela på ett dragspel.

Olika instruments kvalitet och skick, t ex hur tät bälgen är, påverkar förstås spelförutsättningarna.

En oktavs basomfång

Lägsta tonen på basregistrens tonstockar skiftar mellan olika tillverkare. Omfånget kan t ex vara E–diss. Basackordens läggningar varierar då för att ligga inom detta omfång (se notexempel C2–3).

Vid skalspel över 'skarven' hörs oktavbrottet mer eller mindre tydligt. Detta döljs normalt genom att låta flera oktavlägen klinga samtidigt.

Överkurs 1: Jazzharmonik/överlagrade ackord

Notexemplet visar hur man på ett vanligt dragspel kan färga ackord genom att trycka in två eller tre knappar i vänster hand samtidigt. Här används företrädesvis dur- och mollackord (mittenraderna). Om man också använder de två yttersta raderna med septim- och dimackord samt bastonsraderna, så kan det mesta inom jazzharmonik fås fram.

Överkurs 2: Bälgskakning

Avslutningsvis ett tips på hur man vid behov kan kompa i snabbare tempo: *Bälgskakning*, en svår-bemästrad spelteknik som är unik för dragspelet, där man med små bälgrörelser åstadkommer olika typer av perkussiva effekter med eller utan accenter. Notexemplet visar hur det kan utformas.

Jag är i stort sett självlärd på dragspel, och alla exempel i kompendiet speglar mitt sätt att hantera instrumentet förhoppningsvis så orgel-lik och följsamt som möjligt bland annat i samband med friluftsgudstjänster och utomhusbegravningar.

Bro, i högsommartid 2020

Johan Denke

A. MELODISPEL

Tre notexempel med olika frasering.

Överkurs: Spela melodin med vänster hand eller med båda händerna samtidigt.

Notex A1. Bålgvändning på varje ton. Lyft inte fingret om en ton ska upprepas, bålgvändningen gör

överkurs

4 2 3 4 4 5 2 4 3 4 5 3 5 4 5 4 2

3 5 3 4 5 5 3 5 2 4 3 5 4 2 4

Notex A2. Jämför bälgens funktion med en violinists stråke – båda är redskap för att bilda och forma

överkurs

4 2 4 5 2 5 2 4 3 4 2 3 5 4 5 4 2

3 2 3 4 5 5 3 5 2 4 3 5 4 2 4

Notex A3. Variant med oregelbundna bålgvändningar för att träna att anpassa och disponera

överkurs

4 3 4 2 5 2 5 4

3 4 4 4 5 4

B. 2- OCH 3-STÄMMIGT SPEL

Tre notexempel som vart och ett kan spelas på tre sätt: a) Bicinium – melodi och mellanstämma (höger hand), b) Bicinium – melodi (höger hand) och basstämma (vänster hand), eller c) Alla tre stämmorna samtidigt.

Notex B1. Lugna rörelser i understämmorna, spela *legato*. Bind gärna vänsterhandens c¹, tänk orgelpunkt.

B2. Mycket fjärdedelsrörelser i mellanstämmorna. Tydlig puls i basstämman, bind inte över tonen c¹.

B3. Mer rörelse i basstämman. Pröva hur pulsen/tydligheten påverkas om man binder i mellanstämmorna.

C. 4-STÄMMIGT SPEL MED ACKORD

Notex C1. Melodi och ackord i höger hand samt basstämma i vänster hand. Använd gärna ljusa stämmor. Satsen kan spelas på tre sätt: a) Melodi och 2-stämmig mellanstämma (höger hand) *legato*, b) Melodi (höger hand) och basstämma (vänster hand), eller c) 4-stämmig sats.

Two systems of musical notation for Notex C1. The first system consists of two staves (treble and bass clef) with 8 measures. The second system also consists of two staves with 8 measures. Fingerings are indicated by numbers 1-5 below the notes.

Notex C2. Enkla ackord i vänster hand, basen spelas *molto legato*. Ackordens läggning i klingande notation.

Two systems of musical notation for Notex C2. The first system consists of two staves with 8 measures. The second system also consists of two staves with 8 measures. Chords are labeled in the bass clef: C, G, C, C, F, G, C, C, F, C, F, C, G.

Notex C3. Fler mollackord i vänster hand, basen spelas *molto legato*. Ackordens läggning i klingande

Two systems of musical notation for Notex C3. The first system consists of two staves with 8 measures. The second system also consists of two staves with 8 measures. Chords are labeled in the bass clef: C, F, G, C, C, Am, Dm, G, C, C, F, C, Am, Dm, G.

ÖVERKURS 1: JAZZHARMONIK/ÖVERLAGRADE ACKORD

Notexempel på några typer av färgade ackord som erhålls genom att kombinera/överlagra antingen två vanliga basackord eller en baston och 1–2 basackord. Basackordens läggning kan inte påverkas. Gemensamma ackordtoner upprepas inte (markeras med smånoter i den klingande notationen nedan). I kombination med bastoner får man ibland välja andra ackordalternativ för att undvika fördubbling av grundtonen (se t ex det näst sista ackordet samt det sista där dubbling inte går att undvika).

ÖVERKURS 2: BÄLGSKAKNING

Notexempel på bälgskakning. Tonupprepningarna, ett slags tremolo, åstadkoms genom att med nästan stängd bälg röra vänsterhanden snabbt i vertikalled, vilket resulterar i små vändande bälgrörelser.

En melodi eller rytm kan markeras eller antydast med olika typer av accenter i tonflödet.

Bälgskakning kan t ex utföras som sextondelar, sextondelstrioler osv (se nedan).

Bälglegato betecknar en långsammare form av bälgskakning (jfr notex A1).

Kan man vika ihop en bilkarta, så kan man spela dragspel.
Hans Alfredson

Om spel vid begravning med social distansering (KMT 2020 nr 9)

Att spela på begravningar hör till det mest meningsfulla i mitt arbete som organist. Det var inte riktigt så jag såg på det när jag gick orgelspelarkursen för närmare 50 år sedan och inte heller under kantorskursen eller studieåren på Musikhögskolan. Sweelinck, Frescobaldi, Buxtehude, d'Aquin, Mendelssohn, Franck, Saint-Saëns, Sjögren, Reger, Vierne, Lindberg, Hindemith, Dupré, Alain, Messiaen ... ja, det blev mer och mer fransk orgelmusik. Samt hela tiden Bach förstås. Härlig repertoar som kommer till användning hela kyrkoåret och som hjälper mig att hålla tekniken igång.

För två år sedan lämnade jag min befattning som organist i en Stockholmsförort, där jag och min organistkollega hade drygt 100 begravningar var om året, ofta med relativt få deltagare. Nu arbetar jag i norra Uppland där församlingens vackra medeltidskyrkor ofta är fulla av människor vid alla förrättningar. Eller var. Sedan i påskas har vi inga dop, fortfarande en del vigslar men framför allt fler begravningar fast med färre deltagare. När omständigheterna och vädret tillåter så erbjuder vi nu och håller för det mesta alla typer av begravningar helt och hållet utomhus, utanför kyrkporten eller direkt vid graven. Det är fågelsång och glitter på vattnet i sjön bortom kyrkogården. Jag har flera mycket fina orglar i församlingens kyrkor och lokaler, en 3-manualig och övriga 2-manualiga, liksom två bra flyglar, sex pianon och en cembalo. Men hur spela ute?

Som tur är finns det en typ av instrument som är snarlikt orgeln men som inte behöver elektricitet. Det registreras som en orgel med 16-, 8-, 4- och 2-fotsstämmor. Luftförsörjningen kan enkelt justeras efter behov, så att ljudet blir nästan ohörbart eller ett ögonblick senare väldigt starkt. Stämspel går utmärkt – bicinium och trestämmig sats. Melodi och ackord i höger hand och pedalstämman i vänster alternativt bara melodi i höger och ackord i vänster. Eller mejsla ut melodin stilla och mjukt helt utan komp. Och så vidare. Speltekniskt går det alltså att hantera instrumentet som om det vore en orgel. Med andra ord ett instrument som lämpar sig väldigt väl för att exempelvis leda psalmsång vid utomhusgudstjänster.

Instrumentet är uppfunnet av en tysk orgelbyggare. Eller en tidig form av det, för 200 år sedan. Till att börja med stod det högt i kurs och spelades i samhällets förnäma kretsar. När jag gick på Ackis för 40 år sedan fanns det inte på skolan, men idag kan man studera det där på masternivå.

När man nämner instrumentet vid namn, så får många som hör det ganska bestämda och belastande associationer. Men som varje instrument är det just ett instrument, inte en genre. Inte vill väl vi kyrkomusiker att våra orglar enbart ska förknippas med musik av Lefébure-Wély?

Man kunde tycka att instrumentet skulle vara det givna biinstrumentet för oss kyrkomusiker efter piano och cembalo. Det behöver ytterst sällan stämmas och tar mindre plats än en gitarr, som är mycket svårare att spela melodi och stämmor/ackord på samtidigt. Instrumentet har vanlig klaviatur för höger hand. Däremot behöver man träna för att lära sig spela melodilinjer/skalor i vänster hand och att lyhört reglera luftförsörjningen, ”instrumentets själ”.

Kostnad? Ett fabriksnytt av god kvalitet kostar lite mer än ett bra digitalpiano med PA-anläggning. Men det går att köpa begagnat betydligt billigare. Vikten är hälften av digitalpianot, och det kräver alltså ingen ström. Inte ens några batterier som behöver laddas eller bytas.

Genom åren har jag träffat flera domkyrkoorganister, orgellärare, musikkonsulenter och kyrkomusiker på olika nivåer som spelat och spelar instrumentet. I dessa märkliga tider borde det vara en merit att kunna spela det i sammanhang utanför de stora kyrkorna i stadsmiljö. Men sällan nämns det som det användbara instrumentet det är, exempelvis för oss kyrkomusiker som själva har hela spektrumet med musikuppgifter i församlingen. Jag har valt att inte heller nämna det vid namn i denna text. Läsaren får själv räkna ut det och göra sina egna reflektioner.

Johan Denke

organist och körledare

Överlagrade ackord

* C6 = Am7 jfr Cm7
 ** Cm6 = Am7-5 jfr Cm7-5

som ligger bra till med två basknappar
 Lika ackord vågrätt har samma fingersättning
 Mest användbara överlagrade ackord i fetstil

Sammanställning:
 Johan Denke

Ackord	Cm	C	C grundbas	Ackord	Cm	C	C grundbas
	C6*	C6no5			C7	C7no5	
+ Am	C + Am	Am	C	+ C7	C + C7	C7	C
	Cm6-5	C6-5	C6-5no3		Cm11	C11	C11no3
+ D	Cm + D	C + D	D	+ B ^b	Cm + B ^b	C + B ^b	B ^b
			C				C
	C-10	C7	C7		Cm11-9	C11-9	C11-9no3
+ G ^o	Cm + G ^o	C + G ^o	G ^o	+ B ^{bm}	Cm + B ^{bm}	C + B ^{bm}	B ^{bm}
			C				C
	Cm9	C9	C9no3		Cm7-9	C7-9	C7-9no3
+ Gm	Cm + Gm	C + Gm	Gm	+ B ^{bo}	Cm + B ^{bo}	C + B ^{bo}	B ^{bo}
			C				C
	CmΔ9	CΔ9	CΔ9no3		Cm7	C-10	Cm7
+ G	Cm + G	C + G	G	+ E ^b	Cm + E ^b	C + E ^b	E ^b
			C				C
	Cm6**	Cm6no5			Cm7-5	Cm7-5	
+ C ^o	Cm + C ^o	C ^o	C	+ E ^{bm}	Cm + E ^{bm}	E ^{bm}	C

Svenska Dragspelsförbundet i Finland rf
Nr 1 årgåna 20 2022

Accord

Tidningen för alla dragspelsintresserade

NOTBILAGAN

Med associationer till hur han en gång på anhörigas begäran spelade *Drömmen om Elin* vid en begravning har Johan Denke vänligen tillställt oss utkast till hur man kunde utforma *Emma* meditativt och enligt ett mera kyrkomusikaliskt tänk som stämningsmässigt och speltekniskt är ganska avlägset från vanligt omm-pa-pa-vals-komp. Kyrkomusiker talar ofta om "triospel", vanligen ett stämspelande med melodi i högerhand på en manual, ackord med vänstern på en annan, och basgångar i fotpedalerna. I Emma-exemplet har en dragspelare självfallet melodin i diskanten, som Denke gärna låter klinga solo i inlednings- och sluttakter. Ackorden tillhandahåller ackordbasarna bekvämt, och basgångar spelas i de två grundbasraderna. Vid basgångar kan ackordtoner också läggas till i diskanten, men försiktigt så att de inte stör melodin. Eftersom Denke gärna vill undvika det typiska valskompets överbetoning av tredje slaget i takten nöjer han sig gärna med en baston på ettan ("melodin gör resten!"), och han kan också lägga in ett basackord på *tvåan*,

vilket kanske låts ligga kvar över taktskarvet. Även så kan valskaraktären bevaras, men det blir inte onödigt klämkäckt.

Det meditativa förstärks genom utpräglat legato och mjukt spel också av punkterade notgrupper, med även den korta tonen utdragen. Tempot får vara återhållsamt så länge melodin håller styrfart, vilket här underlättas av att det gäller en känd melodi som redan finns internaliserad i lyssnarnas hörselminne.

Av detta kan vi lära att Emma-valsens är välkänd också i Sverige, men det får oss även att reflektera över dragspelets användning isynnerhet när det gäller den spelandes sätt att slå vakt om melodin och beledsaga den också på andra sätt än med traditionellt komp. Samtidigt som vi noterar de intressanta kyrkomusikaliska anknytningarna erfar vi vissa eken av de lärdomar vi fick i Accords Arrangeringsskola, där Lars-Åke Gustafsson (som Denke också tagit spellektioner för) i vissa av sina lektioner t.ex. exemplifierade användandet av vilande och långsamt växlande ledtoner i understämmor.

Vals 'Emma'

Meditativ spelvariant

trad. Finland

Utkast: Johan Denke

stilla dröjande ♩ = 100

The first system of the score shows the beginning of the piece. The right hand (treble clef) plays a melodic line starting with a quarter note G4, followed by eighth notes A4, B4, C5, D5, E5, F5, G5, and then a quarter note G5. The left hand (bass clef) is empty. The tempo marking 'stilla dröjande ♩ = 100' is positioned above the first staff. The instruction 'sempre molto legato' is written below the first staff.

The second system continues the melody. The right hand plays a quarter note G5, followed by eighth notes A5, B5, C6, D6, E6, F6, G6, and then a quarter note G6. The left hand plays a series of chords: Am, E, and Am, each with a long, flowing arpeggiated accompaniment.

The third system is split into two parts. The left part shows the right hand playing a quarter note G6, followed by eighth notes A6, B6, C7, D7, E7, F7, G7, and then a quarter note G7. The left hand plays a Dm chord with an arpeggiated accompaniment. The right part of the system shows the right hand continuing the melody with a quarter note G7, followed by eighth notes A7, B7, C8, D8, E8, F8, G8, and then a quarter note G8. The left hand continues with an Am chord and arpeggiated accompaniment.

The fourth system continues the piece. The right hand plays a quarter note G8, followed by eighth notes A8, B8, C9, D9, E9, F9, G9, and then a quarter note G9. The left hand plays an E chord and an Am chord, both with arpeggiated accompaniment.

The fifth system concludes the piece. The right hand plays a quarter note G9, followed by eighth notes A9, B9, C10, D10, E10, F10, G10, and then a quarter note G10. The left hand plays a Dm chord and an Am chord, both with arpeggiated accompaniment.

På Dannemorabygdens församlings hemsida under *Musik* finns kompendiet för nedladdning under fliken *Ladda ner...*

<https://www.svenskakyrkan.se/dannemorabygden/musik> >>>

Klingande exempel på hur den i kompendiet beskrivna bas-
tekniken kan användas finns under fliken *Musik som berör*.
De flesta styckena har använts i liturgiska sammanhang.

Avsnitt 15 Senpolska 'Innersta friden' (efter Arvid Brännlund,
Jämtland) & Grind Hans Gässpôdspolska (Dalarna)

59 Ledmotivet ur filmen *Il Postino* (Luis Bacalov)

68 Polska i D-dur (efter Pers Olle, Rättvik)

71 Polska 'Långt jässpôd på bârgom' (efter Pers Olle, Rättvik)

74 Skänklåt (efter Gustav Jernberg, Österbybruk)

77 'Jag lyfter ögat mot himmelen' (Oskar Lindberg)
tre rytmiska varianter av melodin till psalmen 210

96 Polska 'På Stormyren' (Eric Sahlström)

Ett enradigt durspel, 'magdeburger-
spel', används i avsnitt 65 –
Leken *hass Steffa Henningsgard*,
en triolpolska från Røros i Norge.

Portativet på fotot här bredvid,
'medeltidens dragspel'. finns
att se och höra i avsnitt 12.

*Johan Denke är sedan 2018
organist och körledare i
Dannemorabygdens
församling i Österbybruk
i norra Uppland.*

Foto: Christer Pettersson

